

Аналіз моделей розвитку людського капіталу в умовах повоєнного відновлення України

Калиновський Андрій Олегович¹, Брецько Юрій Михайлович², Смаглий Артем
Олегович³

Опубліковано	Секція	УДК
25.05.2024	Освіта/Педагогіка	330.341.42

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11296440>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. У статті продемонстровано, що Україна до початку повномасштабного російського вторгнення мала досить високий показник рівня розвитку людського капіталу і входила до числа країн, населення яких має в середньому високий рівень знань, навичок, досвіду та соціальних якостей. Унаслідок початку повномасштабної російської агресії українське суспільство зіштовхнулося з найбільшою воєнною кризою ХХІ ст., подолання наслідків якої також потребуватиме пошуку шляхів розвитку трудових ресурсів. Мета статті передбачає аналіз моделей розвитку людського капіталу в умовах повоєнної відбудови України. Реалізація пропонованої мети передбачала застосування окремих наукових методів, зокрема контент-аналізу, системного методу, концептуального аналізу. У результатах зазначено, що відновлення трудового потенціалу можливе з урахуванням певних загальних принципів. Йдеться про активний розвиток освітніх процесів як вагомий інструмент повоєнної відбудови. Освітня система України має адаптуватися до вимог більш розвинених демократичних країн, демонструвати більше зацікавленості у вихованні та навчанні майбутніх поколінь. Зважаючи на те, що в основі освітньої системи перебуває ціла низка факторів, варто виокремити такі, як доступність освіти, яка враховує сучасні тенденції та підходи (наприклад, цифровізація). Визначено роль промисловості у формуванні людського капіталу, здатного оптимізувати виробничі процеси та зробити продукцію більш пізнаваною не тільки на ринках України, але і Європи. Відповідно, нові правила здійснення повоєнної промислової відбудови потребуватимуть нових людей, добре навчених і підготовлених. Це загалом сприятиме розвитку трудових ресурсів у майбутньому. Продемонстровано, що розвиток людського капіталу призводить до покращення стану економіки, що, своєю чергою, спонукає працівників розвивати певні навички та уміння. З огляду на це, надзвичайно важливо в повоєнній відбудові зважати на поєднання людського капіталу та економічного розвитку. У висновках наголошено на тому, що належний рівень розвитку трудових ресурсів стимулює зростання економіки, яке призводить до виникнення ще більшого попиту на ринку праці.

¹ доцент кафедри зовнішньоекономічної та митної діяльності, Національний університет «Львівська політехніка», andrii.o.kalynovskyi@lpnu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-7927-3033>

² аспірант, Національний університет «Львівська політехніка», yurii.m.bretsko@lpnu.ua, <https://orcid.org/0009-0003-6790-0361>

³ магістр, аспірант, кафедра публічного управління, менеджменту та маркетингу, факультет економіки і управління, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, esmagliy7@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-7111-2960>

Ключові слова: освіта, промисловість, компетентність, нові умови, російська агресія.

Analysis of human capital development models in the context of post-war recovery in Ukraine

Annotation. The article demonstrates that before the full-scale Russian invasion, Ukraine had a fairly high human capital development index and was among the countries with a high level of human capital development. As a result of the full-scale Russian aggression, Ukrainian society has faced the largest military crisis of the 21st century, and overcoming its consequences will also require building human capital development pathways. The purpose of the article is to analyse the models of human capital development in the context of post-war development in Ukraine. In particular, the article refers to content analysis, systematic method, and conceptual analysis. The results indicate that restoring the potential for human capital development is possible taking into account certain general principles. In particular, the active development of educational processes is an important tool for post-war reconstruction. Ukraine's educational system should adapt to the requirements of more developed democracies and offer more interest in the education and training of future generations. Given that the educational system is based on a number of factors, it is worth highlighting such as universal access to education and consideration of modern trends (e.g. digitalisation). It also points to the role of industry in the formation of human capital capable of optimising production processes and making products more recognisable not only in Ukraine but also in Europe. Accordingly, the new rules of post-war industrial reconstruction will require new people, well trained and prepared. This will generally contribute to the development of human capital in the future. It has been demonstrated that human capital development leads to an improvement in the state of the economy, which in turn encourages employees to develop their skills and abilities. From this point of view, it is extremely important to take into account the combination of human capital and economic development in post-war reconstruction. The conclusions emphasise that an adequate level of human capital development stimulates economic growth, which in turn leads to even greater demand in the labour market.

Keywords: education, industry, competence, new conditions, Russian aggression.

Вступ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Нинішні умови цифрових перетворень у сфері економіки диктують оновлені вимоги до формування людського капіталу. Зокрема, активна автоматизація окремих виробничих та менеджерських процесів спричиняє те, що деякі професійні навички стають менш актуальними, мало використовуються під час опанування нових професій. Сучасна світова промисловість трансформується в напрямі широкого застосування цифрових технологій і робототехніки, можливостей використання штучного інтелекту у виробництві, появи Інтернету речей тощо. Найважливіша умова зростання конкурентоспроможності сучасних компаній – це створення й використання високорозвиненого людського капіталу, який здатен формувати не тільки нові знання, але й конкурентні переваги в багатьох галузях національних економік [1, с. 4035]. Для всіх держав, зокрема й України, які обрали шлях економічних модернізаційних перетворень і розвитку конкурентоспроможності, питання розвитку людського капіталу набуло першорядного значення через загальні тенденції до уповільнення обсягів економічного зростання, інноваційну діяльність, проблеми із забезпеченням соціальної сфери, яка виступає одним із головних

індикаторів високого рівня розвитку й діяльності людського капіталу на всіх його щаблях.

До того ж на трансформації у виробничій сфері в глобальному вимірі, на формування нових якостей розвитку людського капіталу вплинули карантинні обмеження, що були спричинені пандемією коронавірусу COVID-19. Очевидно, що швидке поширення і руйнівний вплив пандемії відчутно негативно вплинули на такі елементи людського розвитку, як показники здоров'я населення, налагодження освітнього процесу, рецесія макроекономічних показників у розвитку країн, панічні настрої серед населення та адміністративні перешкоди [2, с. 8; 4, с. 58]. В українських реаліях фактор пандемії посилювався нищівним впливом воєнної агресії російського режиму, що значно ускладнило процес збереження й відтворення людського капіталу, який став надзвичайно необхідним чинником для постковідного й повоєнного відродження.

Власне, Україна мала відчутну перевагу перед іншими країнами, що полягала в досить високому рівні високоосвіченого, високопрофесійного людського капіталу. Проте збройна агресія російського режиму проти України спричинила значні людські втрати й унеможливила збалансовану репродукцію людського капіталу надалі. Україна, на жаль, почала активно втрачати людські ресурси внаслідок вимушеної міграції частини населення, депортаційної політики окупаційної влади, загибелі й поранень військовослужбовців і цивільних. Людські втрати спричинили поглиблення соціальних розривів, що характеризуються статевими, віковими, освітніми та професійними ознаками. Безпосередні втрати людського капіталу збільшилися внаслідок ускладненого розвитку освіти, браку інвестицій у забезпечення здоров'я населення, неможливості повністю реалізувати інноваційний та креативний потенціали населення. Щоправда, це не скасовує того факту, що людський капітал – це потужний ресурс для воєнного протистояння та перспективної повоєнної відбудови України. Саме людський капітал повинен реалізувати зростання економічного й технологічного потенціалів, який ґрунтується на цифровізації виробництва та розвитку бізнесу, культури, моральних цінностей, демократизації суспільних процесів у соціумі тощо. Усе це зумовлює важливість потреби у формуванні моделей розвитку та відновлення людського капіталу в повоєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники схарактеризували розвиток різних компонентів людського капіталу. У фаховій науковій літературі такий оновлений етап наступного розвитку світової економіки, до якої чітко інтегруються передові цифрові технології, отримав назву «Індустрія 4.0» [1, с. 4035]. Відповідно до результатів досліджень сучасних науковців, формування нових різновидів автоматизованих виробництв потребує значно меншої участі людини, що породжує нові запити й вимоги щодо фахової та освітньої підготовки, професійних навичок, творчого потенціалу, особистої психологічної підготовки в середовищі учасників виробничого процесу [3, с. 412; 5, с. 87]. Визначається, що головними ознаками добробуту й розквіту соціуму (так само як і приватних компаній) за таких обставин є люди. Їхній потенціал сьогодні реалізується як складова частина людського капіталу, оцінка й застосування якого з метою вдалого управління перетворилися на головне завдання менеджерів у багатьох компаніях [3, с. 411].

Станом на сьогодні людський капітал є основною цінністю соціуму, вирішальним елементом в інноваційному розвитку й економічному поступі, оскільки конкурентні переваги реалізуються не тільки шляхом отримання матеріальних ресурсів, але й унаслідок збирання та застосування знань, отриманих даних, інноваційності та креативності як важливих людських якостей [6, с. 89-90]. Учені також описали важливі аспекти розвитку людського капіталу, які варто враховувати під час вивчення цієї проблематики. Так, колектив авторів на чолі із В. Луцяк простежили особливості

розвитку сільськогосподарського ринку в Україні, який потребує розвитку відповідної робочої сили [7]. Водночас С. Кубів та інші визначили компоненти інноваційного потенціалу сучасних держав [8]. При цьому в сучасних працях детально описано елементи стабільного розвитку економічної системи [9]. Колектив авторів на чолі з О. Длугопольським простежили формування сучасних інноваційних економічних моделей та їх розвиток [10]. Разом із тим недостатньо вивченими залишаються проблеми, які пов'язані з роллю, визначенням та характерними особливостями утворення й еволюції людського капіталу як в умовах викликів постковідного часу, так і в період розгортання й подолання наслідків російської агресії в Україні. Пропонована проблематика обумовила актуальність здійсненого дослідження, у якому обґрунтовується вирішальна роль людського капіталу у відновлювальних процесах в українських повоєнних реаліях, під час подолання наслідків економічної та соціальної криз тощо.

Відповідно, *метою даної статті* є дослідження моделей розвитку людського капіталу в умовах повоєнного відновлення України.

У контексті зазначеної мети були сформульовані такі *завдання*:

1. Схарактеризувати феномен людського капіталу та його ключові компоненти;
2. Визначити напрями розвитку людського капіталу в повоєнній Україні;
3. Описати елементи моделі покращення стану людського капіталу.

Матеріали та методи

З метою характеристики розвитку людського капіталу в умовах повоєнного відновлення України проведено контент-аналіз літератури. Він здійснювався в певній послідовності: 1. Обрання наукометричних баз даних, пошук джерел; 2. Формування ключових слів; 3. Підбір актуальної літератури (діапазон дат: 2013-2024 рр.); 4. Перевірка актуальності робіт та їх дотичності до теми людського капіталу; 5. Формування інших критеріїв добору літератури (сформовано 7 чітких критеріїв); 6. Ретельне вивчення джерел, аналіз наукової інформації щодо проблеми дослідження; 7. Використання системного та концептуального аналізу, синтезу й узагальнення; 8. Формулювання висновків.

Після процедури відбору використано методи системного аналізу дослідження літератури. На основі цього визначено основні тенденції формування людського капіталу, представлені в науковій літературі. Також використано концептуальний аналіз, що дало змогу визначити основні підходи до розвитку людського капіталу. Водночас шляхом узагальнення здійснено основні підсумки цього дослідження.

Результати

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Упродовж уже тривалого часу одним із найважливіших критеріїв оцінки розвитку держав, які використовують міжнародні організації, є не тільки й не стільки збільшувані показники економічного прогресу, скільки люди та їх потенціал. Феномен людського капіталу дослідники трактують як важливий ресурс та фактор зростання будь-якої економічної системи як у мирний, воєнний, так і післявоєнний час. Таким чином, людський капітал становить сукупність знань, здібностей та компетенцій осіб, які формують стратегічні перспективи покращення конкурентоспроможності економіки, підприємств, соціально-економічних галузей [11, с. 218]. Дохід від людського капіталу може отримати як сама особа (власник капіталу), якщо вона має відповідні знання та здібності, так і держава, яка надає можливості для реалізації потенціалу для громадян [12, с. 6]. Основні компоненти людського капіталу складаються зі здоров'я,

освіти, культури, професійного та ціннісного компонентів. У таблиці 1 подано детальне пояснення цих складових формування людського капіталу з урахуванням сучасних глобалістичних тенденцій.

Таблиця 1

Основні компоненти розвитку людського капіталу та їх складові (з урахуванням сучасних глобалістичних тенденцій)

Компонент	Складові
Здоров'я	Фізичний стан Психологічний стан Рівень розвитку системи охорони здоров'я Психологічна стійкість Соціальний розвиток Охорона здоров'я та безпеки існування
Освіта	Загальні та спеціальні знання Самоосвіта Саморозвиток Безперервна освіта Навички та здібності
Професійний компонент	Знання Навички Компетенції Професійний розвиток Здібності та можливості Інноваційні рішення та їх впровадження і розвиток Трудовий розвиток
Культура	Рівень культури Цінності Виховання
Ціннісний та поведінковий капітал	Норми поведінки Цінності Мотивація до праці Соціальна інфраструктура Корпоративна культура

Джерело: створено авторами на основі [4]; [12]

Збільшення людського капіталу шляхом інвестицій у розвиток та вдосконалення професійних навичок вважається найбільш ефективним порівняно з іншими напрямками. Наприклад, ООН щорічно влаштовує заміри Індексу людського розвитку для того, щоб оцінити людський капітал і відстежити динаміку його розвитку в різних державах світу. Відповідні розрахунки визначаються на основі аналізу середніх показників держави в ключових елементах людського розвитку, зокрема тривалому та здоровому житті, знаннях і гідному рівні життя [6, с. 90]. Параметр довголіття оцінюється відповідно до очікуваної тривалості життя при народженні. Середній рівень знань (або освіченості) формується шляхом обчислення середньої кількості років навчання для дорослих осіб у віці від 25 років та очікуваним розрахунком тривалості навчання для дітей шкільного й дошкільного віку. Валовий національний дохід у розрахунку на одну особу визначає рівень життя [6, с. 90; 13]. Для визначення індексу людського капіталу застосовують алгоритми розрахунку доходу. Отримані значення

відповідних індексів обчислюються як середній показник за трьома найголовнішими параметрами. Відповідно до розрахунків ООН, у 2021-2022 роках Україна посідала 77 місце в індексі людського розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Витяг з Індексу людського розвитку

Країна	Місце	Індекс розвитку
Швейцарія	1	0,932
Норвегія	2	0,961
Ісландія	3	0,959
Гонконг	4	0,952
Австралія	5	0,951
Данія	6	0,948
Швеція	7	0,947
Ірландія	8	0,945
Німеччина	9	0,942
Нідерланди	10	0,941
Україна	77	0,773
Північна Македонія	78	0,770
Китай	79	0,768
Південний Судан	191	0,385

Джерело: складено авторами на основі [14]

Отже, у довоєнний час Україна мала досить високі показники, відповідно до яких належала до переліку держав із високим рівнем людського розвитку. У поєднанні з поступовим зростанням економічних показників це давало змогу застосовувати стратегії сталого і поступового розвитку людського капіталу. Водночас російська агресія відкинула Україну вглиб рейтингу, оскільки війна чинить відчутний тиск на збереження показників здоров'я, а матеріальні руйнування, людські втрати, нищення інфраструктури тощо відіграють украй руйнівну роль, що позначиться на майбутньому [15, с. 608]. Відповідно, модель розвитку людського капіталу в умовах повоєнного часу повинна брати до уваги реалізацію важливих принципів та цілей у всіх напрямках розвитку людського капіталу.

В умовах глобалізації розвиток людського капіталу пов'язаний із концепцією безперервної освіти та передбачає постійне формування в людини знань, умінь, навичок, які вона може активно та ефективно використовувати у своїй професійній діяльності [11, с. 218]. У повоєнний час кожна людина повинна прагнути до підвищення свого освітнього рівня протягом усього життя. Отже, у повоєнних умовах важливе місце в розвитку людського капіталу посідатиме освіта. Так, дослідники вважають цей показник визначальним на декілька років уперед, тому що використання новітніх технологій неможливе без базових рівнів підготовки, відповідної освіти, що інтегруватиме важливі практичні навички, отримані під час навчання [16, с. 64]. Відповідно, важливими аспектами розвитку людського капіталу в галузі освіти можна визначити такі:

- надання всім дівчатам і хлопцям можливості одержувати безоплатну та якісну дошкільну, початкову та середню освіти, що сприятиме реалізації отриманих знань у практичному просторі;

- здійснення якісної підготовки уже на стадії одержання початкової освіти (йдеться про надання рівноправного доступу до здобуття дошкільної освіти, опанування відповідних програм, призначених для дошкільнят);
- надання повного й рівноправного доступу жінкам і чоловікам до актуальної освіти (вищої, професійної тощо);
- досягнення зростання показників кількості населення, яке має необхідні технічні навички, професійні знання, що сприятиме підвищенню рівня зайнятості, збільшенню показників підприємницької активності й створенню нових робочих місць;
- подолання проявів можливої гендерної нерівності, гарантування рівного доступу до усіх рівнів навчання для дітей з особливими потребами, обмеженими можливостями, іноземців та мігрантів, інтеграція дітей із сімей біженців та переселенців до навчального середовища, усунення дискримінації [15, с. 610];
- надання актуальних практичних навичок і компетентностей під час навчання, що сприятиме самонавчанню, освіті протягом життя тощо [17];
- врахування сучасних потреб в одержанні навичок, що необхідні для сталого розвитку, засвоєння викликів та методів реалізації сталого способу життя, дотримання принципів гендерної рівності, ненасильства й мирного співіснування, підтримки культурного різноманіття, розуміння внеску культури в загальний соціально-економічний розвиток;
- забезпечення безпечних, ненасильницьких, інклюзивних та ефективних середовищ для здобуття освіти в сучасних модернізованих закладах освіти, де братимуться до уваги потреби всіх індивідуальностей;
- надання необхідних стипендій для підтримки обдарованих дітей із середовища малозабезпечених прошарків населення, щоб вони могли на рівні з усіма здобути необхідну освіту та підготовку;
- досягнення збільшення кількості достатньо кваліфікованих викладачів та вчителів, зокрема також завдяки налагодженню різних аспектів міжнародної співпраці в галузі їх підготовки [17].

Реалізація пропонованих принципів дасть змогу українській системі освіти в повоєнні часи створити надійний фундамент, що стане основою для подальшого розвитку людського капіталу. Відповідно, модернізація освітніх програм у поєднанні із забезпеченням належних умов для здобуття освіти уможливить покращення процесу відновлення людського капіталу та в перспективі навіть призведе до його зростання. Безперечно, вказані пропозиції науковців не є бездоганними, а ефект від їхнього застосування спрямований на тривалу перспективу.

Людський капітал безпосередньо пов'язаний з економічним зростанням. На думку дослідників, людський капітал активно впливає на зростання економічних показників, сприяє їхньому подальшому розвитку, застосовує знання й навички залучених до економічної діяльності осіб [18, с. 65]. Людський капітал, з економічного погляду, поєднує знання, навички та досвіди. Навички додають економічній цінності, оскільки висококваліфіковані працівники сприяють зростанню продуктивності. Зважаючи на погляди багатьох науковців, можемо стверджувати, що люди самі собою (і їх потенціал) виступають не тільки основною метою суспільного розвитку, але й стають головним механізмом для її реалізації, що засвідчується такими базовими компонентами парадигм людського розвитку, як новий діапазон можливостей і збільшення продуктивності. Люди під час власної праці отримують дохід, перетворюючи на нього отримані знання й практичний досвід [18, с. 65]. З огляду на активні цифрові тенденції розвитку економіки, важливим показником людського капіталу є уміння впроваджувати цифрові технології та інновації в різні сфери діяльності. Згідно з даними Глобального інноваційного індексу, Україна посідає 55 місце [19]. Перед нею в рейтингу

розташовані Чилі, Сербія та Північна Македонія, а після – Філіппіни та Мексика (див. таблиця 3).

Таблиця 3

Місце України в Глобальному інноваційному рейтингу

Країна	Показник	Рейтинг
Швейцарія	67,6	1
Швеція	64,2	2
Сполучені Штати Америки	63,5	3
Велика Британія	62,4	4
Сінгапур	61,5	5
Німеччина	58,8	8
Канада	53,8	15
Бельгія	49,9	23
Чехія	44,8	35
Угорщина	43,1	34
Польща	37,7	41
Румунія	34,7	47
Чилі	33,3	52
Сербія	33,1	53
Північна Македонія	33,0	54
Україна	32,8	55
Філіппіни	32,2	56
Маврикій	32,1	57
Мексика	31	58

Джерело: складено авторами на основі [19]

Отже, як видно з таблиці 3, важливим подальшим напрямом розвитку людського капіталу є цифровізація економіки та інших сфер життєдіяльності людини, технічний розвиток усіх пріоритетних галузей та впровадження інноваційних рішень. При цьому ж варто також розвивати цифровізацію й сільськогосподарського сектору: інноваційні практики повинні бути спрямовані на оптимізацію сільськогосподарського виробництва [20, с. 190]. Водночас важливим напрямом розвитку людського капіталу виступає організація взаємопов'язаного процесу розвитку як конкурентоспроможних, так і персональних навичок працівника [21]. З цієї причини розвиток працівників сприяє зростанню їхньої кваліфікації, підвищенню рівня знань, інтелектуальної, моральної, професійної ролі у виробництві – усі пропонувані навички підвищують конкурентоспроможність працівників на сучасних ринках праці, збільшуючи економічні показники та рівні розвитку людського капіталу.

Досвід значної кількості іноземних компаній вказує на посилення значення ролі управління людськими ресурсами в переліку елементів, які формують конкурентоспроможність. Для реалізації стабільної конкурентної позиції підприємствам рекомендується перманентно запроваджувати нововведення відповідно до програм розвитку персоналу, які не тільки призначені для реалізації прагнень працівників та їх суспільних запитів, але й розвивають та підвищують рівні професійної й базової готовності. Варто зауважити, що сучасні дослідники важливим елементом розвитку людського капіталу вважають пошук мотивації для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці [22]. Враховуючи виявлені властиві людям якості розуму та характеру, мотиви вчинків та діяльності, працівникам пропонують досить широкий спектр стимулів, які б покращили відповідне ставлення до організації

праці. Такі програми акцентують на використанні потенціалу працівників в управлінні виробничими процесами; роботі в цільових групах під час розробки перспективних спеціальних проєктів, проведенні горизонтальних ротацій усередині компаній, організацію міжнародного співробітництва тощо [23, с. 20]. Перманентне збільшення професійної майстерності, одержання нових умінь, теоретичних знань і навичок (тобто забезпечення конкурентоспроможності персоналу), освіта протягом життя перетворюються в об'єктивний процес з удосконалення персоналу, зокрема також і керівництва [22]. В умовах повоєнної відбудови залучення нових моделей відносин під час організації виробничої діяльності дасть змогу надалі розвивати мобільність в економічних зв'язках, що зумовить переосмислення наявних моделей управління, залучення нових людей. Посилення відповідальності призведе до зростання рівня людського капіталу, оскільки підвищення відповідальності потребуватиме реагування, здійснити яке зможе тільки новітній робітник.

Практичний досвід продемонстрував, що соціальні витрати – це ефективний внесок у розвиток людського капіталу. Якщо врахувати, що власне трудовий потенціал співробітників перетворився на фактор, що формує конкурентоспроможність, то людські ресурси специфічно впливають на рівні конкурентоспроможності підприємств [23, с. 20]. Під час збільшення обсягів виробництва й підвищення його ефективності відчутне значення має забезпечення підприємств достатнім рівнем людського капіталу з необхідною підготовкою та високою кваліфікацією, організація його раціонального використання, що дасть змогу реалізувати високий рівень продуктивності. Відповідно, від забезпеченості підприємств потрібними кадрами та ефективності їх інтеграції у виробничу діяльність залежать насамперед обсяги та своєчасність виконання всіх робіт, ефективність експлуатації обладнання, машинних ресурсів, цифрових інструментів, механізмів, що прямо впливає на обсяги виробництва [24, с. 65]. Беручи до уваги показники провідних країн, можна помітити закономірну тенденцію: понад 65% їхнього національного багатства формується саме завдяки людському капіталу. Водночас навіть у довоєнні часи в Україні цей показник не перевищував 30% національного багатства [3, с. 410–412]. Тенденції наразі не виглядають перспективними: у той час, коли передові країни продовжують нарощувати потенціал свого населення, Україна втрачає здобуті позиції. Підґрунтям для таких негативних змін виступають насамперед наслідки воєнних дій: демографічна та міграційна кризи, невідповідність рівнів освіти та кваліфікацій працівників потребам сучасного виробництва, низькі показники продуктивності праці та економічної інноваційності, масштабні руйнування, спричинені військовою агресією кремлівського режиму. За найбільш оптимістичними прогнозами за наступне десятиліття кількість працездатного населення в Україні зменшиться приблизно на 5 %, внаслідок чого економіка України фізично не зможе зростати швидше, ніж 2,5% на рік [3, с. 410–412]. Проблеми з низькою продуктивністю праці в Україні надалі зберігатимуться, до того ж чимало мешканців продовжуватимуть емігрувати за межі України, тікаючи від безробіття, війни та страху. Результатом цього процесу є те, що значна кількість компаній зупиняють роботу та зменшують кількість працівників. Подолання першопричин актуальних проблем і створення ефективних стратегій відновлення людського капіталу перетворюється на важливу передумову відновлення України в повоєнний час.

Фактично, економічні виклики, що утворилися в українських реаліях внаслідок повномасштабної війни з російськими окупантами, заважають розвитку людського капіталу. Моделі подолання цієї кризи повинні враховувати ймовірні наслідки війни. Переорієнтація виробництва на більш технологічні процеси автоматично призведе до потреби в покращенні якості людського капіталу через навчання та здобуття практичних навичок. Це, своєю чергою, дасть змогу пришвидшити економічні процеси внаслідок залучення більш компетентних та мотивованих працівників. Таким чином,

можливим є запуск процесів постійної зміни: конкурентоспроможні фахівці пришвидшуватимуть розвиток економіки, а нові економічні явища потребуватимуть вищого рівня людського капіталу, що також сприятиме економічному зростанню.

Висновки

Таким чином, Україна напередодні війни входила до переліку країн із високим показником рівня розвитку людського капіталу. Російська агресія проти України завдала відчутних руйнувань, які поєдналися з викликами постковідного часу і негативно вплинули на розвиток людського капіталу. Водночас в умовах повоєнного періоду моделі його відновлення матимуть важливе значення. Основою для формування будь-якої моделі стане поєднання кількох елементів. Насамперед йдеться про забезпечення належного рівня освіти. Реалізація цього аспекту передбачає трансформації на всіх рівнях здобуття освіти, врахування вимог сучасності не тільки в здобутті необхідних теоретичних знань і практичних навичок, але також загальнолюдських компетентностей, що значно поглибить та прискорить еволюційні процеси в суспільстві. Відновлення економічного життя передбачатиме широкий процес залучення професіоналів до господарської та виробничої діяльності. Цей елемент моделі також передбачає реалізацію нових вимог до професійної діяльності, яка висуватиме перед працівниками додаткові вимоги, а отже, спонукатиме їх до постійного самовдосконалення та професійного зростання. Для пришвидшення цього процесу можна використовувати елемент соціальної підтримки, що дасть змогу підтримати працівників у складні повоєнні часи та адаптуватися до нових вимог ринку праці (оскільки інші країни розвивають свій ринок праці, а український ринок праці зазнає втрат).

Отже, можна впевнено стверджувати що основним способом успішного втілення демографічної стратегії є керування та контроль за програмами, що спрямовані на залучення інвестицій у людський капітал, підтримку молоді та сімей, а також на інтеграцію ВПО й біженців у соціально-економічне життя країни. Вирішення демографічних викликів потребує спільної взаємодії, порозуміння, сталого комплексного підходу та співпраці всіх рівнів влади, громадських організацій і міжнародних партнерів.

Список використаних джерел

1. Sima, V., Gheorghe, I. G., Subić, J., & Nancu, D. (2020). Influences of the Industry 4.0 Revolution on the Human Capital Development and Consumer Behavior: A Systematic Review. *Sustainability*, 12(10), 4035. <https://doi.org/10.3390/su12104035>.
2. Козловський, С.В., Мазур, Г.Ф. (2017). Забезпечення стійкості сучасної економічної системи - основа економічного розвитку держави. *Інвестиції: практика та досвід*, 1, 5–12. Retrieved from <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=5316&i=0> [in Ukrainian].
3. Новікова, О., Залознава, Ю., Азьмук, Н. (2022). Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*, 4(83), 407–427. Retrieved from <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622> [in Ukrainian].
4. Бобро, Н. С. (2024). Сталий економічний розвиток в умовах цифрової трансформації. *Агросвіт*, 1, 56–60. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.1.56> [in Ukrainian].
5. Мазур, Г. Ф. (2013). Податкові важелі фінансово-економічного механізму стимулювання розвитку агропромислового виробництва України. *Облік і фінанси*, 3, 76–80. Retrieved from <https://afj.org.ua/ua/article/89/> [in Ukrainian].

6. Ясінська, Т. В. (2022). Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. *Освітня аналітика України*, 2(18), 88–98. Retrieved from https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/7_Yasinska.pdf [in Ukrainian].
7. Lutsiak, V., Lavrov, R., Furman, I., Smitiukh, A., Mazur, H., & Zahorodnia, N. (2020). Economic Aspects and Prospects for the Development of the Market of Vegetable Oils in a Context of Formation of its Value Chain. *Montenegrin Journal of Economics*, 16(1), 155–168. <https://doi.org/10.14254/1800-5845/2020.16-1.10>.
8. Kubiv, S. I., Bobro, N. S., Lopushnyak, G. S., Lenher, Y. I., & Kozhyna, A. (2020). Innovative potential in european countries: Analytical and legal aspects. *International Journal of Economics and Business Administration*, VIII (2), 250–264. <https://doi.org/10.35808/ijeba/457>.
9. Acemoglu, D., Gallego, F. A., & Robinson, J. A. (2014). Institutions, Human Capital, and Development. *Annual Review of Economics*, 6(1), 875–912. <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-080213-041119>.
10. Dluhopolskyi, O., Kozlovskyi, S., Popovskyi, Y., Lutkovska, S., Butenko, V., Popovskyi, T., Mazur, H., & Kozlovskyi, A. (2023). Formation of the Model of Sustainable Economic Development of Renewable Energy. *Economics*, 11 (2). <https://doi.org/10.2478/eoik-2023-0050>.
11. Al-Tit, A. A., Al-Ayed, S., Alhammadi, A., Hunitie, M., Alsarayreh, A., & Albassam, W. (2022). The Impact of Employee Development Practices on Human Capital and Social Capital: The Mediating Contribution of Knowledge Management. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 8(4), 218. <https://doi.org/10.3390/joitmc8040218>.
12. Jain, S., & Ahuja, S. K. (2019). Impact of Human Capital Management Practices on Employee Job Performance. *SSRN Electronic Journal*, 1-8. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3307706>.
13. Bobro, N. (2024). Key factors and structures of the development of the digital transformation of the economy. *Věda a perspektivy*, 1(32). [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1\(32\)-9-14](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2024-1(32)-9-14).
14. *Human Development Report 2021-22* (2022). Retrieved from <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2021-22>.
15. Kozlovskyi, S., Kulinich, T., Vechirko, I., Lavrov, R., Zayukov, I., & Mazur, H. (2024). Relationship between net migration and economic development of European countries: Empirical conclusions. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 605–618. [https://doi.org/10.21511/ppm.22\(1\).2024.48](https://doi.org/10.21511/ppm.22(1).2024.48).
16. Sunna, C. (2023). The Debate Around the Role of the State in Promoting Economic Development. In *Human Capital*. Springer Nature Switzerland. (pp. 63–79). https://doi.org/10.1007/978-3-031-34494-7_4.
17. Bobro, N. (2024). The Use of Artificial Intelligence in The Organization of the Educational Process in A Digital Educational Environment. *Social Science and Humanities Journal*, 8(03), 34586–34589. <https://doi.org/10.18535/sshj.v8i03.945>.
18. Shpykuljak, O. & Mazur, G. (2014). Institutional Principles of the Formation of Social Capital in the Mechanism of Development of Rural Territories. *Ekonomika APK*, 8, 63–68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2014_8_12.
19. Global Innovation Index (2023). Retrieved from https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/.
20. Lavrov, R., Remnova, L., Sadchykova, I., Mazur, H., Tymoshenko, M., Kozlovskyi, V., & Kozlovskyi, S. (2022). Investments in the Sustainable Development of the Potato Sector in Ukraine Based on the Optimal Balance of Production and Consumption. *Wseas Transactions On Business And Economics*, 19, 186–196. <https://doi.org/10.37394/23207.2022.19.19>.

21. Ray, C., Nyberg, A. J., & Maltarich, M. A. (2021). Human Capital Resources Emergence: The Role of Social Capital. *Academy of Management Review*, 48(2). <https://doi.org/10.5465/amr.2020.0186>
22. Jain, R. K., Rangnekar, S., & Agrawal, D. P. (2016). Creating Intellectual Capital: A Role of Human Capital. *International Journal of Knowledge Management and Practices*, 4(1). <https://doi.org/10.21863/ijkmp/2016.4.1.016>.
23. Zayukov, I., Mazur, H., Kozlovskiy, S., Lavrov, R., & Matsyuk, V. (2024). The Influence of the Net Financial Result of the Activities of the State Enterprises of Ukraine on the Efficiency of the Use of their Capital in the Corporate Management System. *European Journal of Economics and Management*, 10(1), 15–25. <https://doi.org/10.46340/eujem.2024.10.1.2>.
24. Capelleras, J.-L., Martin-Sanchez, V., Rialp, J., & Shleha, W. (2018). Entrepreneurs' Export Orientation and Growth Aspirations: The Moderating Role of Individual Human Capital. In *Rethinking Entrepreneurial Human Capital*. Springer International Publishing. (pp. 63–87). https://doi.org/10.1007/978-3-319-90548-8_4.